

УДК 811.112.2 Любов Курагіна

(Львів)

ЕВФЕМІЗМИ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МОВНИХ ТАБУ

(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Статтю присвячено вивченню евфемізмів як одній із основних форм реалізації німецьких мовних табу. Проаналізовано явище евфемізації, розглянуто види евфемізмів, які використовуються на позначення мовних табу.

Ключові слова: мовні табу, табування, евфемізм.

The article is devoted to the investigation of euphemisms as one of the main forms for the realization of German language taboos. The phenomenon of euphemistic process was analyzed; the kinds of euphemisms that are used for naming language taboos were examined.

Key words: language taboos, tabooing, euphemism.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку мови як унікального та ефективного засобу комунікації можна спостерігати чітку тенденцію лінгвістики вивчати мову у соціальному вимірі. Неможливо уявити мову окремо від суспільства, в якому вона функціонує, як і не можна заперечувати наявність активного двостороннього зв'язку мови та соціуму. Одним із проявів такої щільної взаємодії є віддзеркалення суспільних заборонних прескрипцій у мові. Табу у культурі, релігії, повсякденному житті відбиваються на словниковому складі, граматичній структурі мови, стилістичних засобах, якими користуються члени мовної спільноти. Словесні табу та евфемізми виникають у мовленні у результаті заборони на використання слів сакрального або ж негативного змісту і формують комунікативну поведінку будь-якої культури.

Актуальність пропонованого дослідження полягає у тому, що, не дивлячись на різноманіття аспектів, в яких вивчається евфемія, досі існують питання, які носять дискусійний характер: відсутня низка єдиних критеріїв для виділення евфемізму та його загальноприйнята дефініція, недосконале вивчення евфемізму як форми реалізації тем-табу, зокрема у сучасній німецькій мові.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Наукові розвідки у сфері історії, культурології, соціології та психології свідчать про те, що табу як культурне та лінгвістичне явище зародилося доволі давно і продовжує існувати у сучасному суспільстві у дещо видозміненому вигляді, проникнувши у різні сфери життєдіяльності людей. Головним чином лінгвістичні дослідження табу базуються на здобутках історії (бортові журнали Дж. Кука), культурологічних працях Дж. Фрезера, психологічних нарисах З. Фрейда та В. Вундта, соціологічних дослідженнях Х. Вебстера. У центрі уваги мовознавців опинилися особливості етимології слів- та тем-табу в мовах східноєвропейських народів (Д. Зеленін) та індоєвропейських мовах (М.Маковський). М. Маковський крізь призму філософії, етнології та міфології проаналізував зв'язки слів, які табувалися індоєвропейцями, з їх символікою, семантикою, визначивши табу як набір архетипів у рамках різноманітних людських культур. Питання щодо мовної реалізації табу досі не було ґрунтовно розглянуто, хоча існують різні підходи у його вивченні. Одними з перших на цю проблему звернули увагу давньогрецькі та

римські мислителі, такі як Феофаст, Аристотель, Деметрій, Цицерон, Квінтіліан. Вони розглядали питання про комунікативно значиму “якість мовлення” (чого слід уникати, що сказати влучно, вміло, благозвучно). Евфемізми як словесну форму існування табу дослідили Н. Цольнер, Дж. Німан, У. Ройтнер, З. Лухтенберг; змістова форма, способи утворення та сфери евфемізації у німецькій мові були описані у роботах Г. Прудивус.

Мета статті. Ця стаття має на меті розглянути особливості реалізації табу у німецькомовній лінгвокультурі, а саме дослідити евфемізм як одну з найбільш вживаних форм обходження з мовними табу у німецькій мові.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Згідно з твердженням А. Афанасьєва, “могутність... слова безмежна: воно може керувати стихіями, дарувати людині щастя, успіх у промислі, проганяти від хворого недуги” [2, с.347], однак слово може і навпаки викликати біди, природні катаклізми, накликати хворобу. Навіть коли сам зміст магічного акту губиться, слово може продовжувати своє існування, зберігаючи магічну силу. Е. Тайлор визначив це явище як “тиранію слова над розумом” [10, с.141]. Деякі дослідники дотримувалися думки, що витoki будь-якої магії слід відшукувати саме у вірі у могутність людського слова [1, с.6]. Надзвичайну та особливу силу приписували словам-табу, вони могли накликати і на самого промовця різноманітні небезпеки, але лише за умови їх правильної вимови. Науковці (О. Ахманова, С. Відлак, М. Маковський) визначають табу як заборону на використання деяких слів, викликану різноманітними екстралінгвістичними факторами (соціально-політичними, історичними, культурними, етичними, емоційними тощо) [8, с.8]. Важливо зазначити, що мета табування – це виключення із ужитку не самого поняття, яке продовжує бути необхідним суспільству, а слова-назви. Видозмінена форма табуваного слова ставала безпечною як для мовця, так і для оточуючих і називалася евфемізмом. На думку О. Рутер, цей механізм лежить в основі накладання та сприйняття табу [8]. Варто зазначити, що досі не вирішено дискусійне питання про те, чи формують табу та евфемізми одне ціле. Р. Будагов відмежовував евфемізми від табу, аргументуючи тим, що останні не мають стилістичного плану [3]. В той же час ряд вчених (Л. Булаховський, О. Реформатський, Е. Ляйнфельнер, Дж. Німан і Дж. Сільвер) не відокремлюють табу від евфемізму [4; 7; 12; 13].

Евфемізм (від грец. εὐφημισμός – пом’якшений вираз) – заміна слів з грубим або непристойним змістом чи забарвленням на слова й вирази, які виражають цей зміст у пом’якшеній формі або завуальовано (напр., “говорити неправду” замість “брехати”) [9]. Евфемізми – це свого роду маскування, словесне кодування з метою пом’якшення повідомлення. Вони використовуються для заміни явищ, предметів об’єктивної дійсності не звичайними словами, а описовими, прикрашеними, естетичнішими. За допомогою евфемізмів уникається комунікативний дискомфорт. У якості евфемізму можуть бути використані синонім-запозичення; багатозначне слово, одне із значень якого збігається зі значенням табуваного слова; описовий вислів; слово, яке є хвалебною характеристикою для небезпечного явища або зневажливою для цінної речі; узагальнююче поняття; займенники тощо. Слід додати, що і на фонетичному рівні існують способи евфемізації. Так, на думку Ж. Варбот, “табуване слово може зазнавати різних звукових змін, багато з точки зору фонетичних законів відмінностей між спорідненими словами є наслідком табу” [5, с.553]. Евфемізми сприяють утворенню нових значень уже існуючих слів, їх слід розглядати як семантично-словотворчу категорію, що кількісно та якісно збагачує вокабуляр мови, зокрема німецької.

Одну з найбільших груп у німецькій мові становлять соціально-моральні та суспільно-естетичні евфемізми, в основі яких лежать різні етичні норми суспільства. Вони віддзеркалюють норми людської поведінки, свідомості даного суспільства, стосунки між людьми, розкривають духовний світ спільноти. Виконуючи маскувальну, інколи жартівливо-іронічну роль, такі евфемізми ґрунтуються на різних стилістичних засобах. Так, наприклад, замість німецьких слів-табу та висловів використовується евфемізм на основі метафори, тобто певні слова та словосполучення, які розкривають сутність табуйованого поняття через схожість чи контрастність [15]. Спільні риси, наприклад, у зовнішньому вигляді, якостях, функціях, способах використання роблять можливим перенесення значення та назв, так реалізується творча сила метафори, виникає імпліцитне порівняння, утворюються відразу два образи: власне вихідного (табуйованого) та переносного значення. Крім цього, метафора у випадках з табу виконує ще одну важливу функцію – створює міцну аналогію із табуйованим словом, в той же час переключаючи увагу реципієнта на інше словесне поле. Наприклад, замість прямого називання *Tod* чи *sterben* у німецькій мові використовуються метафори, на кшталт, *die Augen für immer schließen, einschlafen, entschlafen, dem Schöpfer gegenüber treten, über den Jordan gehen, heimgehen, scheiden* [14]. Активно використовуються евфемізми на основі метафори для позначення людей відповідно до особливостей їхньої зовнішності, рис характеру, особистого життя, наприклад: *Korallenriff* (*Pickelgesicht*), *Mehlbeutel* (*dicke Person*), *Pommesspanzer* (*corpulente Person*), *Dachverzierung* (*Perücke*), *Schlafnase* чи *Schattengewächs* (*langweiliger Mensch*), *Arbeitsbiene* (*eifrige Arbeiterin, die sich der Arbeit widmet, hat aber keine Familie*), *Asphaltbiene* (*Hure*), *Hirsch* (*betrogener Mann*), *Esel* (*dummer Mensch*), *Schlafkonzert* (*Schnarchen*) [11].

Для заміни табуйованого слова у німецькій мові також використовуються літоти, художні поменшування величини, сили, значення зображувального предмета чи явища. Як правило, вони вживаються з певними семантично-стилістичними настановами: як прагнення не давати завищених оцінок, наприклад: *nicht zu mekern* замість *gut*; для пом'якшення категоричності судження, часто тільки зовнішнього, при характеристиці чогось, що може бути неприємним для партнера з комунікації, наприклад: *leicht retardiert* замість *geistig behindert, schwachsinnig*; *Pseudo* замість *Lügner*.

У деяких випадках табуйовані слова чи поняття реалізуються у мовленні шляхом перенесення з виду на виду, або евфемістичної субституції. Наприклад: *Schlafsofa* (*Holzpritsche in der Arrestzelle oder im Wachlokal*), *Hochschule* (*Strafanstalt*), *Müllentsorgung* (*Abfallentfernung*), *Seniorenwohnheim*, *Seniorenresidenz* (*Altersheim*), *Großgeistiger* (*Offizier*), *Aktion* (*Kriegseinsatz*), *Bims* (*Geld*), *Gottesbraut* (*Nonne*), *letzter Weg* (*Beerdigung*) [11].

Запозичення, особливо із латини, грецької та французької, виконують подвійну евфемістичну дію, коли йдеться про табу. По-перше, реципієнту, а іноді і самому мовцю, їхні значення можуть бути не зовсім ясними. По-друге, запозичені слова завдяки своїй незвичній вимові можуть здаватися більш милозвучними, елегантними, ввічливими, ніж існуючі аналоги у мові мовця. У німецькій лінгвокультурі ми спостерігаємо велику кількість запозичень на позначення частин тіла, фізіологічних процесів, статевих стосунків. Так, наприклад, вживаються *Genitalien* замість *Geschlechtsorgane*, *Fertilisation* замість *Befruchtung*, *Gaystation* замість *Schwulenbar*. Використання запозичень на позначення частин тіла Н. Цольнер пояснює тим, що вони звучать абстрактніше, ніж їхні німецькі еквіваленти, тому часто вживаються у науковому стилі [15, с.146], особливо медичні терміни грецького та латинського походження для частин тіла, тілесних функцій та хвороб. Якщо такі терміни використовуються у розмовному мовленні, то комуніканти мають більше мовних можливостей встановити певну дистанцію між собою та табуйованими поняттями.

Варто зазначити, що на відміну від інших галузей використання евфемістичних запозичень, де вони виконують маскуючу, прикриваючу, дистанційну функцію, у мові політики такі запозичення мають на меті лише завуалювати табу. За Н. Цольнер, слухачі чи співрозмовники можуть не знати значення запозиченого слова, а мовець навмисно його вживає, щоб забезпечити собі недоторканість, захиститися від зайвих роз'яснень, наприклад: Inflation, Personalreduktion (Stellenstreichungen), Pazifikation (Zermürbungskrieg), Outsourcing (Personalentlassung), Abandon (Abtretung von Rechten) [15, с.147].

Останнім способом евфемізації табу, який ми досліджуємо у даній статті, є використання широких, абстрактних, багатозначних слів (Leerformeln та Schlagwörter). Такі слова, як Demokratie, Republik являють собою тип субституції, який використовується в основному для маскувальних евфемізмів. "Пусті формули" (Leerformeln) Freiheit, Menschenwürde через свою багатозначність є змістовно слабкими [15, с.153]. Мовець, використовуючи їх, не змушений конкретизувати, що саме він розуміє під цими поняттями, водночас він викликає у слухачів (читачів) емоційну згоду. Такі "пусті формули" не мають чітких змістовних кордонів, однак слухачем сприймаються як абсолютні поняття [12, с.106], і цими словами можна легко маніпулювати через їх невизначеність та неясність, даючи слухачу змогу самому вкласти в них зручний йому зміст. "Пусті формули" насичені модними словами, лозунгами, які мають невизначений зміст. Як сказав С. Лец, "У світі існують настільки великі слова, які є пустими, що в них можна було б утримувати цілі народи" [15, с.154]. Яскравим прикладом такої форми реалізації мовних табу може слугувати наступне речення: "...die Sozialdemokratie alle dem Rechtsstaat zur Verfügung stehenden Mittel zur Bekämpfung des Terrorismus von rechts und links ergreift, die Meinungsfreiheit des Einzelnen aber nicht einschränkt, da ein Rechtsstaat schließlich kein Polizeistaat sei..." [15, с.154]. Даний вислів мало що виражає змістовно, але шляхом ужитку модних слів-лозунгів може дискредитувати супротивника, зобразити особисті погляди мовця у позитивному світлі, приховати справжні наміри та цілі.

Таким чином, проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що табу як явище культурологічне, що віддзеркалює історичні, політичні, соціальні процеси у житті суспільства, безпосередньо впливає на німецьку мову. Табуванню підлягають слова різних тематичних груп з різних причин (суспільство, мораль, політика, релігія, естетика, етика), а існування мовних табу вимагає створення нових способів поводження з ними. У результаті вивчення евфемізму як однієї з основних форм реалізації мовних табу у німецькій мові можна виокремити наступні види евфемізмів: евфемізми на основі метафори і літоти, евфемістичної субституції, запозичення. Метафори, літоти активно використовуються у високому стилі мовлення, вживаються у літературній мові, у ввічливих актах комунікації. Запозичення із латини, грецької, французької, англійської мов на позначення німецьких мовних табу реалізують встановлення певної дистанції між учасниками комунікації та поняттям-табу, виводячи розмову на нейтральний рівень із відтінком професійності. Використання евфемізмів у ситуаціях із табу можуть виконувати декілька функцій: а) уникання слів-табу із почуття такту, ввічливості, через бажання не скривдити, не образити співрозмовника; б) уникання слів-табу через релігійні, моральні міркування; в) уникання слів-табу через суспільні норми та правила поведінки; г) уникання слів-табу та використання натомість загальних, багатозначних слів задля покращення рейтингу, іміджу мовця, для досягнення його власних цілей. Перспективи даного дослідження у майбутньому полягають у вивченні інших форм реалізації мовних табу у німецькій лінгвокультурі, їх лінгвістичних особливостей. Подальше дослідження процесів табування у мові варто скерувати на аналіз тематичних груп, які табуються у німецькій лінгвокультурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. Древо жизни: Избранные статьи / А. Афанасьев. – М.: Современник, 1982. – 464 с.
2. Афанасьев А. Живая вода и вещее слово / А. Афанасьев. – М.: Советская Россия, 1988. – 508 с.
3. Будагов Р. Явления табу. Эвфемизмы и их функции / Р. Будагов // Введение в науку о языке. – М., 1958. – С. 93-98.
4. Булаховский Л. Табу и эвфемизмы / Л.Булаховский // Введение в языкознание. Ч.II. – М., 1953. – С. 50-54.
5. Варбот Ж. Табу / Ж. Варбот // Русский язык. Энциклопедия. М.: Большая российская энциклопедия; Дрофа, 1998. – С. 553.
6. Потебня А. Символ и миф в народной культуре / А. Потебня. – М.: Лабиринт, 2000. – 480 с.
7. Реформатский А. Табу и эвфемизмы / А. Реформатский // Введение в языковедение. – М., 1967. – С. 98-101.
8. Рутер О. Табу в фольклорных поэмах М. Цветаевой (лингвистический аспект): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / О. Рутер. – Ростов-на-Дону, 2007. – 28 с.
9. Словник іншомовних слів / [ред. О. С. Мельничук]. – К.: Головна редакція "Українська радянська енциклопедія" (УРЕ), 1985 – 966с.
10. Тайлор Э. Первобытная культура / Э.Тейлор – М.: Политиздат, 1989. – 572 с.
11. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache / H.Küpper. – Warszawa: REA, Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung, 1996. – 959 S.
12. Leinfellner E. Pragmatik des Euphemismus in der politischen Sprache // Leinfellner E. Der Euphemismus in der politischen Sprache. – Berlin: Verl. Duncker & Humblot, 1971 – S. 66-75.
13. Neaman J. S., Silver C. G. The wordsworth book of euphemisms: The hilarious guide to the unmentionable / J. S. Neaman, C. G. Silver – London: Cumberland House, 1995. – pp. 185-238.
14. Wiktionary. Das freie Wörterbuch. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела: <http://de.wiktionary.org/wiki/sterben>
15. Zöllner N. Der Euphemismus im alltäglichen und politischen Sprachgebrauch des Englischen / N. Zöllner. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; New York; Paris; Wien: Lang, 1997. – 444 S.